

КОГНІТИВНО-СЕМАНТИЧНИЙ ПРОСТІР ПРОФЕСІЙНОГО РОМАНУ

Посохова А.В.

Львівський державний університет внутрішніх справ

Стаття присвячена вивченню особливостей когнітивно-семантичного простору професійного роману. Дослідження проведене на матеріалі роману А. Хейлі «Аеропорт» з позицій когнітивно-дискурсивної та комунікативно-функціональної парадигм. Введено поняття фонового контексту та дано його визначення. Концептосфера професійного роману відображає концептосферу окремого фахового середовища, в якому відбуваються події, що описані в творі. Концептосфера фахового середовища, представленого в професійному романі, відображає картину цього окремого фахового світу. Перспективність когнітивно-дискурсивного дослідження професійного роману пов'язана з визначенням домінантного концепту роману та описом його концептосфери.

Ключові слова: професійний роман, фахове середовище, інформативний простір професійного роману, концепт, концептосфера, фоновий контекст.

Постановка проблеми. Становлення когнітивно-дискурсивної і комунікативно-функціональної парадигм відкрило нові дослідницькі перспективи щодо вивчення творів художньої літератури на основі нового інтердисциплінарного підходу. В цьому відношенні літературні твори Артура Хейлі стають перспективним об'єктом інтердисциплінарного лінгвістичного дослідження.

Творчість Артура Хейлі / *Arthur Hailey* (1920-2004), відомого канадського прозаїка британського походження привертає увагу і читацької аудиторії, і дослідників його творчості. Романи письменника друкувались мільйонними тиражами, усього вийшло 170 млн. примірників на 40 мовах світу, а сам автор отримав звання короля бестселерів.

Письменник по праву вважається основоположником професійного роману (інші назви: виробничий роман, бізнес роман). Для дослідження обрано роман А. Хейлі *Airport*, як такий, що найбільш повно відображає специфіку фахового середовища, в якому відбуваються події роману. Це і не дивно, оскільки автором роману про життя міжнародного аеропорту та проблеми сучасної авіації стала людина, яка була добре обізнана з цією сферою діяльності на власному досвіді. Майбутній письменник вступив до лав Королівських військово-повітряних сил на початку Другої світової війни (1939) і дослужився до рангу капітана авіації, завершивши службу в 1947 р. Цей роман, як і інші твори письменника, є реалістичним, побудованим на реаліях конкретного фахового середовища. Таке середовище описується і аналізується автором як єдина виробнича та фінансова система зі своїм складним матеріально-технічним забезпеченням, своїми специфічними відносинами, проблемами, типологічними ситуаціями та конфліктами. Проблеми, що їх письменник розглядає у романі «Аеропорт», є актуальними і для початку 21 століття.

Мова роману відзначається майстерним використанням мовностилістичних засобів як для достовірного зображення інституціонального середовища специфічної фахової сфери, описаної у романі, так і для глибого розкриття психолого-драматичних колізій у житті персонажів твору. Комплексний аналіз когнітивно-семантичних особливостей відтворення інституціонального простору фахового роману А. Хейлі в контек-

сті когнітивно-дискурсивної та комунікативно-функціональної парадигми визначає актуальність дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Літературно-художній текст у різні часи досліджували з позицій лінгвістичності, лінгвістики тексту, комунікативної лінгвістики та дискурс-аналізу такі вчені, як: І.В. Арнольд, Л.Г. Бабенко та Ю.В. Казарін, М.М. Бахтін, І.А. Бехта, О.П. Воробйова, І.Р. Гальперин, О.Л. Каменська, І.М. Колегаєва, К.Я. Кусько, О.О. Селіванова, М.А.К. Halliday та ін. [1-7; 9; 11; 13-14]. Дослідження О.П. Воробйової, О.С. Кубрякової, О.О. Селіванової, М.А.К. Halliday відзначаються комплексним, міждисциплінарним підходом.

М. Крупа відзначає роль контекстного та інтертекстуального методу аналізу художнього тексту, що дозволяє простежити функціонування наскрізних образів, мовних знаків культури у горизонтальному та вертикальному контексті словесності [10, с. 23-24].

Л.Г. Бабенко та Казарін Ю.В. виокремлюють такі чотири підходи до вивчення літературно-художнього тексту [2, с. 15]: 1) лінгвоцентричний (мова – текст), що спрямований на вивчення мовних засобів у тексті; 2) текстоцентричний (текст), спрямований на вивчення тексту як завершеного, цілісного об'єкту дослідження, при цьому приділяється увага вивченню семантичних і граматичних аспектів тексту з огляду на текст як структурно-семантичне ціле; 3) антропоцентричний (автор – текст – читач), спрямований на вивчення особливостей інтерпретації, породження і сприйняття тексту; 4) когнітивний (автор – текст – позатекстова дійсність).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На нашу думку, логічним є доповнення групи підходів до вивчення літературно-художнього тексту, розглянутих вище, ще одним – когнітивно-дискурсивним, що інтегрує лінгвоцентричний, текстоцентричний, антропоцентричний і когнітивний підходи та вивчає літературно-художній текст як цілісну комунікативну систему в усій повноті відношень: мова – текст – учасники літературної комунікації (автор – читач) – позатекстова дійсність. Такий підхід дозволить визначити основні аспекти формування інформативного простору професійного роману, особливості інформаційного транс-

феру й інтерпретації фахового детермінованого художнього тексту читачем, специфіку когнітивно-семантичної презентації концептуальної інформації у тексті твору.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначити основні характеристики когнітивно-семантичного простору професійного роману на матеріалі роману А. Хейлі «Аеропорт».

Виклад основного матеріалу дослідження. Для професійного роману важливою є категорія інформативності. Інформативний простір літературно-художнього твору визначається усім комплексом інформації, що міститься у ньому. В професійному романі А. Хейлі інформативний простір відзначається домінуванням фахово-детермінованої інформації, що вводить читача в світ інституціонального середовища, в якому розгортаються події роману. Отже, інформативний простір професійного роману є фахового орієнтованим. З.Є. Тураєва розрізняє смисл тексту та план змісту тексту, при цьому смисл тексту кваліфікується як явище вищого рівня порівняно з планом змісту тексту, оскільки він взаємодіє із концептуальною, ситуативною і енциклопедичною інформацією (див.: [13, с. 207]).

При введенні в інформативний простір професійного роману понять фахового світу з супровідними коментарями, що є характерною ознакою авторського стилю А. Хейлі, відбувається розширення смислу художнього тексту за рахунок «семантичних прирощувань» [6, с. 24]. О.О. Селіванова описує цей процес таким чином: «Породжуючий інформаційний фільтр свідомості адресанта, залучаючи модулі універсуму та буття, створює смисловий простір, вербалізуючи його за допомогою системної лінійної послідовності мовних одиниць. Інтерпретуючий фільтр адресата, співвідносячись із модулями буття і семіосфер, сприймаючи цю лінійну послідовність, формує смисловий простір інтерпретації. Дифузність різних інформаційних просторів, матеріальним носієм котрих є форма та семантика тексту, опосередковує інформаційний обмін і розуміння адресата. Вона ж, наряду з контекстуальними значеннями мовних одиниць і новими смислами, що створюються при їхніх сполученнях, обумовлює прирощення інформації у дискурсі» [13, с. 208].

Отже, О.О. Селіванова вирізняє інформаційний простір автора (адресанта) та читача (адресата), між якими існує певний інформаційний баланс, що визначається стратегією інтерактивності автора бути зрозумілим читачем, та стратегією інтерактивності читача зрозуміти автора. Вчена кваліфікує інформативність «як тексто-во-дискурсивну категорію, що відображає взаємодію інформаційних просторів усіх модулів дискурсу та забезпечує інформаційний баланс інтерактивності адресанта та адресатів на основі тексту» [Ibid].

З огляду на думку І.Р. Гальперіна про те, що текст містить змістово-концептуальну інформацію, змістово-підтекстову та фактуальну інформацію [6, с. 44] і положення В.А. Кухаренко про інформативність як тексто-дискурсивну категорію, спрямовану на розкриття концепту літературно-художнього твору [6, с. 77] важливим є прослідкувати когнітивно-семантичні особливості представлення концептуальної інформації у тексті.

Когнітивістика розкрила нові можливості дослідження тексту як виду мовної комунікації загалом, і літературно-художнього тексту зокрема, перейшовши від вивчення смислу тексту через структуру та семантику мовних засобів до осмислення тексту через концепт у його вербальній експлікації. Перспективи дослідження фахового роману пов'язані з лінгвокогнітивним моделюванням представленого в романі конкретного фахового середовища та особливостей його актуалізації у мовній тканині твору.

Вивчення когнітивно-семантичного простору професійного роману на основі лінгвокогнітивного моделювання дозволяє визначити особливості авторської картини світу А. Хейлі як яскравого представника цього літературного напрямку, мовної картини окремого фахового світу, відтвореного автором на сторінках роману, прослідкувати особливості експлікації домінантних концептів представленого фахового середовища та визначити шляхи творення фахового контексту роману на основі вербалізації відповідних концептів.

Для прикладу, К.О. Керер вивчала особливості реалізації концептосфери «професійна діяльність» у сучасному виробничому романі на матеріалі романів А. Хейлі, Д. Лоджа та їхніх преракладів. Дослідження здійснене на засадах лінгвокультурології. Дослідниця ввела поняття «професійні культурні цінності» [8, с. 3] та розглянула специфіку репрезентації складових концептосфери «професійна діяльність» у сучасному виробничому романі. К.О. Керер доводить, що концептосфера «професійна діяльність» належить до числа базових, що відзначаються універсальними складовими. В центрі уваги її дослідження суб'єкт професійної діяльності – професіонал, відповідно, дослідницею проаналізовані шляхи вербалізації образу професіонала. Мета професійної діяльності, на думку К.О. Керер, актуалізується концептами «матеріальна винагорода» та «самореалізація», а процес діяльності – через концепт «професія». Концептосфера «професійна діяльність» кваліфікується нею як відкрита система лінгвокультурних концептів, що відображає професійно-культурні цінності через стереотипний образ професіонала [8, с. 4].

При дослідженні когнітивно-семантичного простору професійного роману важливо вивчити такий його когнітивний аспект як фонові знання учасників літературної комунікації між автором і читачем. Для цього доцільним є виокремлення фонового контексту. Фоновий контекст професійного роману ми визначаємо як складне когнітивно-комунікативне утворення, в якому представлені фонові знання автора, інші складові представлені в романі через призму розуміння автора – це фонові знання читача, якими їх уявляє автор твору; фонові знання пересічної людини чи послуг, що їх пропонує фахове середовище, відтворене в романі; найскладніший за змістом компонент – це фонові знання фахівця професійної сфери, відтвореної у романі, за потреби в текст вводиться додаткове пояснення автора.

Отже, з одного боку, фоновий контекст професійного роману акумулює фонові знання як автора, так і читача (якими їх уявляє автор), а, з іншого – фоновий контекст, що з ним знайо-

миться читач під час читання роману, породжує в свідомості читача нові уявлення, емоції і думки. Обидві функції фонового контексту є текстотвірними та когнітивними, тільки в першому випадку маємо породження первинного тексту із внутрішньою спрямованістю на текст як завершену цілісну систему, в другому випадку це вторинне породження тексту під час його інтерпретації читачем із зовнішньою спрямованістю на внутрішній світ читача, вплив на його мовну особистість, спонукання його до когніції та емпатії.

У літературно-художньому тексті постійно присутній автор, який веде свою розмову з читачем (авторський дискурс), і персонажі твору, які наповнюють його своїми думками, вчинками, емоціями – ми їх бачимо очима автора чи інших персонажів, чуємо їхні голоси (персональний дискурс). Професійний роман не є виключенням, тим більше, що А. Хейлі постійно знаходиться поруч і зі своїми героями, і з нами – читачами. Він розповідає про фаховий світ, пояснює, а потім запалює своїм інтересом до життя, прагненням прогресу суспільства та справедливості в житті.

На думку І.А. Бехти, персональний дискурс не повністю асимілюється із основним текстом твору, а виділяється у ньому в якості автономної синтаксичної та семантичної структури, що разом із авторським дискурсом формує поліфонічну нарацію [4: 47-49]. У фаховому просторі професійного роману авторський і персональний дискурси відображають розмаїття думок щодо стану речей у цій фаховій сфері, вони ведуть постійну розмову між собою і з читачем, здебільшого вона стосується професійних проблем, тільки в персональному дискурсі ця проблематика набуває більш суб'єктивного трактування, а термінологічна і фахова лексика отримують стилістичну конотацію.

Висновки і пропозиції. Таким чином, професійний роман як літературно-художній твір є завершеним і за формою, і за змістом когнітивно-художнім продуктом, що функціонує як текстовий континіум, який зберігає фахові реалії, професійні знання і уявлення окремого фахового середовища, характерного для певного пе-

ріоду часу розвитку суспільства певної країни. Отже, дослідження роману А. Хейлі «Аеропорт» з позицій когнітивно-дискурсивної та комунікативно-функціональної парадигми дає можливість проаналізувати текст професійного роману як цілісну комунікативну систему з урахуванням основних жанрових характеристик досліджуваного твору. Особливу роль відіграє фоновий контекст, що акумулює фонові знання автора та читача, а також породжує у свідомості останнього нові уявлення, емоції і думки.

Роман А. Хейлі «Аеропорт» репрезентує специфіку інституціональної дійсності сфери авіаперевезень і розширює фонові знання читача з ключових аспектів зображуваного фахового середовища: адміністративно-технічні аспекти функціонування складного інституціонального середовища міжнародного аеропорту; проблеми ділової і професійної етики; базові професійні і людські цінності фахового середовища, відтвореного в романі; базові професійні і людські цінності реального світу читача. В романі письменника формується цілісний комплекс концептуальної, культурної і мовної картини літературного світу А. Хейлі та його персонажів.

Вивчення специфіки відображення фахової картини світу в професійному романі А. Хейлі дає можливість прослідкувати особливості фахової дійсності, сформованої в уяві людини за допомогою художньої свідомості. Літературно-художній твір, пережитий і розумом, і серцем читача, стає його власним набутиим когнітивним спадком.

Як із концептів окремої лінгвокультури складається концептосфера окремої мови, що відображає цю окрему національну картину світу, так і з концептів окремого фахового середовища складається концептосфера окремого фахового середовища, що відображає картину цього окремого фахового світу. Подальші перспективи концептуального аналізу професійного роману пов'язані з виявленням і інтерпретацією домінантного концепту, визначального для фахової картини світу, представленого у романі, та описом концептосфери такого базового концепту.

Список літератури:

1. Арнольд И. В. Стилистика. Современный английский язык / И. В. Арнольд. – М.: Флинта; Наука, 2002. – 383 с.
2. Бабенко Л. Г., Казарин Ю. В. Лингвистический анализ художественного текста: теория и практика: Учебник; Практикум / Л. Г. Бабенко, Ю. В. Казарин. – 2-е изд. – М.: Флинта: Наука, 2004 – 496 с.
3. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. – Изд. 2-е. – М.: Искусство, 1986. – 445 с.
4. Бехта І. А. Дискурс наратора в англійській прозі / І. А. Бехта. – К.: Грамота, 2004. – 304 с.
5. Воробьева О. П. Семантическое пространство художественного текста: интерпретация мира и мир интерпретаций / О. П. Воробьева // Категоризация мира: пространство и время: Материалы науч. конф. – М.: Диалог, МГУ, 1997. – С. 39-40.
6. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. – М.: Наука. 1981. – 137 с.
7. Каменская О. Л. Текст и коммуникация / О. Л. Каменская. – М.: «Высшая школа», 1990. – 151 с.
8. Керер К. А. Реализация концептосферы «профессиональная деятельность» в современном производственном романе: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филологических наук: спец. 10.02.19 «теория языка» / Керер Ксения Александровна. – Челябинск, 2011. – 20 с.
9. Коллегаева И. М. Текст как единица научной и художественной коммуникации / И. М. Коллегаева. – Одесса: Одес. гос. ун-т им. И. И. Мечникова, 1991. – 121 с.
10. Крупа М. Лінгвістичний аналіз художнього тексту / М. Крупа. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2005. – 416 с.
11. Кусько К. Я. Дискурс іноземномовної комунікації: концептуальні питання теорії та практики / К. Я. Кусько // Дискурс іноземномовної комунікації (колективна монографія) / Заг. ред. К. Я. Кусько. – Львів: Вид-во ЛНУ ім. І. Франка, 2002. – С. 25-48.
12. Кухаренко В. А. Интерпретация текста / В. А. Кухаренко. – 2-е изд., перераб. – М.: Просвещение, 1988. – 192 с.

13. Селиванова Е.А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации: Монографическое учебное пособие / Е. А. Селиванова. – К. – ЦУЛ, «Фитосоцицентр», 2002. – 336 с.
14. Halliday M.A.K., Hasan R. Language, context, and text: aspects of language in a special – semiotic perspective. – 2nd imp. – Oxford: OUP, 1990. – 125 p.
15. Hailey A. Airport. – Toronto: Bantam Books of Canada Ltd., 1968. – 10th print. – 502 p.

Посохова А.В.

Львовский государственный университет внутренних дел

КОГНИТИВНО-СЕМАНТИЧЕСКОЕ ПРОСТРАНСТВО ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО РОМАНА

Аннотация

Статья посвящена изучению особенностей когнитивно-семантического пространства профессионального романа. Исследование проведено на материале романа А. Хейли «Аэропорт» с позиций когнитивно-дискурсивной и коммуникативно-функциональной парадигм. Введено понятие фонового контекста и представлено его определение. Концептосфера профессионального романа отражает концептосферу отдельной профессиональной среды, в которой и происходят события, описанные в произведении. Концептосфера профессиональной среды, представленной в романе, отображает картину этого отдельного профессионального мира. Перспективность когнитивно-дискурсивных исследований профессионального романа лежит в плоскости определения доминантного концепта романа и описания его концептосферы.

Ключевые слова: профессиональный роман, профессиональная среда, информативное пространство профессионального романа, концепт, концептосфера, фоновый контекст.

Posokhova A.V.

Lviv State University of Internal Affairs

COGNITIVE-AND-SEMANTIC SPACE OF PROFESSIONAL NOVEL

Summary

The article deals with the analysis of the cognitive and semantic space of the professional novel. The research is based on the novel «Airport» by A. Hailey within the provisions of the cognitive-and-discursive and communicative-and-functional paradigms. The notion 'background context' is introduced and determined. The conceptual sphere of the professional novel reflects the conceptual sphere of a certain professional environment where the events, described in the novel, take place. The conceptual sphere of the professional environment presented in the novel reflects the picture of a particular professional world. The perspectives of the cognitive-and-discursive research of the professional novel are connected with the definition of the dominant concept and the description of its conceptual sphere.

Keywords: professional novel, professional environment, informative space of the professional novel, concept, conceptual sphere, background context.